Марко Вовчок — "кроткий пророк"

Урок-портрет

Лариса Сорокіна,
вчитель української мови та літератури
Смілянської ЗОШ №10
Черкаська обл.

Мета: *ознайомити* учнів із окремими фактами творчого та життєвого шляху Марка Вовчка; сприяти створенню образу письменниці — талановитої виразниці трагічної долі українського народу, "кроткого пророка і обличителя жестоких людей неситих" *(Т. Шевченко); розвивати* навички активного слухання, виразного та художнього читання, акторську майстерність; *виховувати* інтерес до творчості Марка Вовчка, читацьку культуру школярів.

Обладнання: комп'ютер, мультимедійний проектор, комп'ютерна презентація, музичне оформлення, виставка творів Марка Вовчка, портрет письменниці.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу

Епіграф: *Так треба оповідати про народ! Так треба співчувати народу.*

П. Куліш

Хід уроку

І. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. "Нічого подібного ще не було в літературі нашій. Це золоте дно для прийдешніх письменників українських. Так треба оповідати про народ! Так треба співчувати народу", — казав Пантелеймон Куліш про молоду письменницю з чоловічим псевдонімом Марко Вовчок. А ось перші відгуки про Марка Вовчка Івана Франка:"Ясна зоря нашого українського письменства, що запалила серце українського та неукраїнського читача своїми гуманними, проймаючими до мозку кісток оповіданнями з кріпацького життя України". Такі вищою мірою прихильні й захопливі відгуки критики, та ще й в особі найвидатніших її представників, не здобував жоден із тогочасних письменників.

ІІ. Оголошення теми уроку

Ознайомленню з життєвим та творчим шляхом відомої української письменниці Марка Вовчка ми присвячуємо наш урок.

ІІІ. Вивчення нового матеріалу

1 біограф. Орловський край подарував світу найбільших художників слова. Видатні російські письменники Тургенєв і Лєсков, Тютчев і Фет народилися в цих місцях. Тут пройшло дитинство і Марії Вілінської — в майбутньому відомої української і російської письменниці Марка Вовчка.

2 біограф. Вона народилася 10 грудня 1833 року в сім'ї збіднілих дворян Вілінських, дитинство провела в маєтку діда в селі Єкатерінінському. Коли Марії було 7 років, помер батько, відставний полковник. Не пройшло і двох років після його смерті, як матір, яка залишилася з трьома дітьми, вдруге вийшла заміж і стала іменуватися в офіційних документах "московською міщанкою Дмитрієвою".

3 біограф. Цим необачним заміжжям вона накликала на свою сім'ю немало бід. Вторгнення Дмитрієва в Єкатерінінське внесло розбрат і сум'яття в звичний життєвий устрій. Він встановлював свої порядки, давав щоденні уроки дворовим і строго стягав за щонайменшу помилку, поєднуючи "господарську діяльність" з дикою гульнею і пиятиками.

За короткий час Дмитрієв розорив маєток, який і до нього був уже в занедбаному стані. Лайка, прочуханки, грубі знущання з людей стали при ньому звичайним явищем. З дитячих років Маша Вілінська зіткнулася з відвертими жахами кріпацтва.

4 біограф. У віці 12 років Марія полишила рідний дім. Зібравши останні гроші, мати відвезла її до Харкова і віддала в приватний пансіон.

Як не важко було звикати до нових порядків —

постійно перебувати під наглядом, робити все по дзвінку і не належати самій собі, — все ж таки Маші Вілінській було легше, ніж іншим. Її блискучі здібності до мов і гостра пам'ять вражали, їй не потрібне було безглузде зубріння. Подруг у неї не було. Ровесниці вважали Машу гордячкою, хоча вона була з "бідних" і обходилася без власної покоївки.

5 біограф. З пансіону Машу забрали п'ятнадцятирічною дівчиною і відвезли в Орел, до тітки і хрещеної

матері Катерини Петрівни Мардовінової. Якою була в ті роки Маша — видно з опису, зробленого в майбутньому її сином Богданом: "Висока, статна, з прекрасною каштановою косою і ще прекраснішими сірими очима незвичайної глибини, вона відразу виділилася серед міських дівчат і, незважаючи на те, що у неї не було ніякого приданого і вона жила в будинку свого дядька як "бідна родичка", у неї не було недоліку в женихах".

Їй минуло шістнадцять років. На початку 1850 року Маша відповіла рішучою відмовою багатому орловському жениху і оголосила про свої заручини з Опанасом Васильовичем Марковичем.

1 біограф. Опанас Маркович був старший за Марію майже на 12 років. Він народився в Полтаві в сім'ї багатого поміщика. Його батько був великим шанувальником українських пісень і музики, проте поводився як типовий український пан, — мало не щодня справляв бенкети і розважався, поки не збіднів. Після його смерті синам залишилися лише жалюгідні крихти. Опанас виїхав учитися до Києва, і цих скромних засобів якраз вистачило йому до закінчення університету. З рідної домівки він виніс прихильність до старих поетичних переказів і огиду до панського свавілля.

2 біограф. Як збирач і дослідник народної творчості, Маркович залишив помітний слід в історії української етнографії. Дійсне народолюбство Марковича відбилося в усьому: і в захопливому ставленні до народної мови, поезії, і в гарячому співчутті українському трудовому люду, і в готовності самовіддано служити його інтересам. За участь у таємному Кирило-Мефодієвському товаристві Опанас Маркович у 1847 році був засланий до Орла, де і відбулася через три роки його зустріч з Марією Вілінською.

3 біограф. Опанас Маркович захопив Марію Вілінську етнографією, залучив до української культури. Але найбільша його заслуга в тому, що він підтримав і заохотив перші літературні спроби талановитої російської жінки. Хто знає, як склалася б літературна доля письменниці, та і взагалі чи стала б вона письменницею, якби обставини не привели її разом з Марковичем до України.

4 біограф. Вони одружилися в середині січня 1850 року і відразу виїхали на батьківщину Опанаса Васи-льовича. Марковичі подорожували українськими містами і селами, зупинялися на хуторах, розмовляли із старими і молодими, записували пісні і прислів'я. І всюди вони бачили безсоромне панство і тяжке життя кріпосних селян.

За час цієї першої мандрівки Україною Марія Олександрівна полюбила на все життя українську природу, познайомилася з народним побутом, відчула красу української народної поезії, запам'ятала багато пісень, ще більше захопилася етнографічними інтересами чоловіка, які тепер стали і її власними інтересами.

5 біограф. У жовтні 1853 року у Марковичів народився син Богдан — майбутній математик, революціонер, журналіст, улюбленець Марії Олександрівни, її радість і гордість, найближча і найдорожча істота до останньої хвилини життя.

Вони жили на Куренівці — у передмісті Києва, яка нічим не відрізнялася тоді від звичайного українського села. Мешкали в скромній хатині, що притулилася серед халупок селян. Саме тут Марія Олександрівна досконало оволоділа народною українською мовою. Допомогли їй у цьому не лише дивовижні здібності до засвоєння живої мови, але й уміння зближуватися з простими людьми. Де б вона не була, сільські дівчата і жінки приходили до неї за порадами, виливали душу, запрошували на весілля і хрестини.

1 біограф. Київський період мав вирішальне значення в підготовці молоденької "пані Марковичевої" до літературної діяльності. В ті роки вона почала складати словник живої української мови, над яким працювала все життя, поповнюючи його все новими і новими записами.

Зошити 1855—1857 років заповнені записами ліричних, козацьких, чумацьких і рекрутських пісень, прислів'їв і приказок. Тут ми знаходимо і перші нариси оригінальних художніх творів українською мовою.

2 біограф. Коли роздивляєшся ці саморобні зошити, немов проникаєш у лабораторію письменниці, стежиш за тим, як вона жадібно вбирала в себе багатства народної лексики, промивала розсипи дорогоцінного словесного матеріалу, який був покладений в основу її творчої роботи.

У серпні 1855 року Опанас Васильович отримав призначення на посаду "молодшого вчителя географії в Немирівську гімназію з окладом триста рублів сріблом у рік". Сім'я переїхала до Немирова.

3 біограф. Початок літературної діяльності Марка Вовчка припадає на середину 50-х років, коли вона жила в Немирові. Перебування в навколишніх селах з метою запису народних пісень, приказок, легенд не тільки відкрило очі молодій дослідниці на багатство поетичного генія українського народу, а й допомогло їй глибоко відчути всю несправедливість феодально-кріпосницької системи. Марія Маркович скрізь і всюди натрапляла на страхітливі картини поміщицької сваволі, нелюдських знущань панів над кріпаками. Бачила вона також і те, що селяни не тільки тяжко страждають, а й виявляють протест проти гніту, розуміла, що здорового, творчого духу народу не задушити, що у волелюбних серцях зріє палке прагнення жити по-людському.

4 біограф. Безпосередні враження від життя закріпаченого селянства, прагнення розповісти про трагедію уярмлених панщиною людей, висловити гнівний протест проти кріпосницької неволі — ось ті головні стимули, які змусили Марію Маркович взятися за перо. Протягом 1856—1857 рр. вона написала одинадцять оповідань із життя українського селянства і за порадою О. В. Марковича надіслала їх у Петербург П. Кулішеві, який саме збирав матеріали для третього тому "Замітох про Південну Русь" і готувався відкрити українську друкарню.

5 біограф. Хоча до першої збірки "Народних оповідань" увійшло лише одинадцять невеликих творів (серед них оповідання "Сестра", "Козачка", "Чумак", "Одарка", "Сон", "Панська воля", "Викуп", "Горпина"), вона справила велике враження на літературно-громадську думку реалістичним зображенням трагічної

долі кріпаків. Російський революціонер П. Кропоткін пізніше згадував, що "в ті роки вся освічена Росія упивалася повістями Марка Вовчка й ридала над долею її героїнь-селянок".

Оповідання, написані в Немирові, винесли 24-річну письменницю на гребінь суспільної хвилі. Мовчазна, скромна, соромлива дружина молодшого вчителя географії раптом опинилася, за висловленням Івана Франка, "у рядах борців за свободу і людські права поневолених народних мас".

1 біограф. На титульному листку книги було написано: "Народні оповідання Марка Вовчка. Видав П.А. Куліш. Санкт-Петербург, 1858".

Існує декілька версій щодо походження псевдоніма Марко Вовчок. Більшість літераторів сходяться на тому, що він заснований на грі звуків: Марко-вичка, Марко Вовчок. Чоловічий псевдонім має і певне смислове значення, натякаючи на твердість характеру, силу волі, непримиренність, що відповідало особистим якостям Марії Олександрівни Маркович. У часи її дебюту вона була єдиною в українській літературі жінкою-письменницею.

2 біограф. У Немирові письменниця прочитала перші критичні відгуки на свої українські оповідання. Куліш писав: "Здавалося, після Шевченка нічого було вимагати більше від української мови, але Марко Вовчок розсипав у своїх оповіданнях такі багатства рідного слова, що, я упевнений, сам Шевченко здивується".

А Шевченко у цей час чекав у Нижньому Новгороді "високого дозволу" проживати в Петербурзі під наглядом поліції. "Народні оповідання" Марка Вовчка ще не вийшли з друку, коли Куліш у листі підбурив його цікавість: "Побачиш, які дива у нас творяться! Від такого і камені закричать! Хіба це не диво, щоб росіянка перетворилася в українку та такі повісті видала, що і тобі, мій друже, довелося б у пору!"

3 біограф. У відповідь Шевченко писав: "Надсилай мені скоріше свого Вовчка!" Отримавши і прочитавши оповідання Марка Вовчка, він записав у своєму щоденнику: "Яке піднесено прекрасне створіння ця жінка! Необхідно буде їй написати листа і дякувати за доставлену радість читанням її натхненної книги".

4 біограф. У березні 1858 року великий поет після десятирічної солдатчини повернувся до Петербурга. Поява в Україні молодої талановитої письменниці, близької йому по духу і напряму, вселяла в поета нові надії. Шевченко був зачарований її оповіданнями, в яких бачив непідроблену народність, і не переставав захоплюватися її мовою.

5 біограф. А Марко Вовчок у цей час перебувала з сім'єю в глухому провінційному Немирові, де їй було тісно й задушливо. Із Петербурга вона отримувала листи від своїх шанувальників із запрошеннями переїхати до Петербурга. Найбільший поціновувач її таланту Т.Г. Шевченко надіслав їй "від усієї громади" дорогий подарунок — золотий браслет. Та найдорожчим дарунком для неї став вірш "Сон", який великий поет написав під враженням "Народних оповідань" і присвятив їй — своїй названій доньці.

Учениця читає вірш Т. Шевченка "Сон".

1 біограф. Марко Вовчок вже зайняла своє місце на літературному Олімпі. Її життєве покликання остаточно визначилося. Неможливість підтримувати зв'язки з редакціями, відсутність інтелектуального середовища — все це примушувало поспішати з від'їздом.

Марко Вовчок їхала назустріч своїй славі. Та чи думала вона, яке її чекає многотрудне, сумне життя?

2 біограф. І ось Марко Вовчок у Петербурзі! Тут її оповідання виходять окремою збіркою в російському перекладі І.Тургенєва під назвою "Украинские народные рассказы". Тоді ж з'являються "Рассказы из народного русского быта" (1859) та перша повість "Інститутка" (1860; присвячена Т.Г. Шевченку).

Кілька разів вона виступала на багатолюдних вечорах з читанням свого нового твору "Інститутка" — і з таким успіхом, що про ці читання довго ще згадували сучасники.

3 біограф. З листа Тургенєва: "Пані Маркович вельми чудова, оригінальна і самородна натура (їй років 25); днями мені прочитали її досить велику повість під назвою "Інститутка", від якої я прийшов у повний захват: такої свіжості і сили ще, здається, не було! І все це росте саме із землі, як дерево!"

4 біограф. Другого дня після приїзду відбулася довгоочікувана зустріч з Шевченком. Історія не зберегла свідчень про цю першу зустріч Тараса Григоровича з молодою письменницею. Відомо тільки, що дата першої зустрічі так запала поету в душу, що вона позначена в присвяченні "Кобзаря": "Марку Вовчкові на пам'ять 24 січня 1859 року". А на подарунковому екземплярі того ж видання поет написав: "Моїй єдиній доні Марусі Маркович і рідний і хрещений батько Тарас Шевченко".

5 біограф. Такі були вищі знаки любові і уваги автора "Кобзаря" до автора "Народних оповідань". Вона пережила свого великого друга майже на півстоліття, але в історії української літератури їхні імена стоять поряд.

Учитель. Услід за великим Кобзарем Марко Вовчок стала в українській літературі виразником інтересів і сподівань поневоленого селянства. Попри чоловічий псевдонім разом із Марком Вовчком в українській літературі вперше залунав жіночий голос. І оповідачки, і героїні її, за невеликим винятком, — селянки, які переповідають історії свого життя, кріпаччини і свого, як правило, нещасного кохання та материнства. Оповідання ці — зворушливі, часом сентиментальні; утім, сюжети їх без винятку — трагічні.

Великою трагедією обернулося материнське щастя героїні оповідання "Горпина". Молода, гарна і весела, працьовита і завзята, народила вона таку бажану, таку довгоочікувану донечку. Не натішиться нею, не нарадується. І на панщину бере з собою. "Сама робить, а око біжить до дитинки".

***Читець** (на тлі сумної мелодії) читає уривок з оповідання "Горпина".*

1 біограф. Важливою подією петербурзького життя Марка Вовчка була участь І.С. Тургенєва в підготовці російського видання "Українських народних оповідань". Іван Сергійович так ретельно відредагував авторські переклади, що погодився поставити своє ім'я як перекладача. Він написав і вступне слово: "Українська публіка давно вже познайомилася з "Народними оповіданнями" Марка Вовчка, і це ім'я стало дорогим, домашнім для всіх його співвітчизників. Відчувалася потреба зробити його таким же і для російського читача".

2 біограф. Вихід книги Марка Вовчка "Народні оповідання" російською мовою стало справжньою сенсацією в Росії. Автор невеликої книжки був негайно піднесений на Олімп, зведений у ранг першорозрядних письменників. Пізніше навколо її творчості розгоралися запеклі суперечки, зав'язувалися літературні бої. Але першою реакцією було захоплення, змішане із здивуванням: автором цих чудових творів виявилася молода жінка!

3 біограф. Це було лише початком. Пройшло декілька років — і оповідання Марка Вовчка завоювали

популярність у всіх слов'янських країнах. Небагато літераторів одержували таке швидке й одностайне визнання!

4 біограф. Та все ж життєвий шлях Марка Вовчка не був устелений трояндами. Перший успіх і популярність молодої письменниці були надзвичайними, а потім з огляду на багато причин обставини різко змінилися: їй доводилося співпрацювати в другорядних газетах і журналах, братися за випадкові літературні замовлення, друкуватися анонімно і під іншими псевдонімами, роками проживати за кордоном, на багато місяців відриватися від оригінальної творчості заради перекладацької роботи.

5 біограф. 8 років провела Марко Вовчок за кордоном (у Франції, Німеччині, Швейцарії, Англії, Італії). Біографія письменниці цього періоду багата подіями і фактами, різноманітними враженнями, зустрічами й спілкуванням із найвидатнішими людьми того часу. Серед її друзів — М. Добролюбов, О. Герцен, Л. Толстой, Д. Мендєлєєв, І. Сєченов, представники польської та чеської політичної еміграції. Завдяки І. Тургенєву (він деякий час супроводжував Марію Олександрівну під час мандрівки) письменниця познайомилася з відвідувачами салону видатної французької співачки Поліни Віардо, й серед них — з Гюставом Флобером, Проспером Меріме, Жюлем Верном.

1 біограф. Марко Вовчок переклала російською мовою 15 романів знаменитого фантаста Жюля Верна. Їй одній французький письменник надав ексклюзивне право. Тож уся освічена Росія другої половини XIX — перших десятиліть XX століття читала твори Жюля Верна в перекладах Марка Вовчка. Завдяки цьому французький письменник-фантаст набув у нашій країні, мабуть, чи не більшої слави й популярності, ніж у себе на батьківщині. Перекладала Марко Вовчок також і твори Г.-Х. Андерсена, П.Е. Брема та багатьох інших відомих письменників.

2 біограф. Спадщина Марка Вовчка багата: дві книги "Народних оповідань", романи й повісті: "Інститутка", "Кармелюк" (казка), "Три долі", "Маруся", "Гайдамаки", художні нариси "Листи з Парижа", твори російською мовою, переклади творів французької, німецької, англійської, польської літератур, критична стаття "Мрачные картины". За тематикою творчість письменниці різноманітна, але провідною темою є життя селян.

3 біограф. Історичні повісті та оповідання для дітей "Кармелюк", "Невільничка", "Маруся" ще за життя Марка Вовчка здобули широку популярність. Повість "Маруся", наприклад, була перекладена кількома європейськими мовами. Вона стала улюбленою дитячою книжкою у Франції, відзначена премією французької академії і рекомендована міністерством освіти Франції для шкільних бібліотек.

4 біограф. Під час перебування за кордоном все гостріше виявляється психологічна несумісність та відмінність поглядів Марії Олександрівни з чоловіком Опанасом Марковичем, в результаті чого їхні життєві дороги розійшлися назавжди.

5 біограф. Вимоглива до себе й інших, вона в переломні моменти свого життя спалювала за собою мости і назавжди поривала з тими, хто її розчаровував або не виправдовував її довіри. Компромісів не визнавала. Якщо любов — то безрозсудна, якщо дружба — то беззавітна, якщо ненависть — то до останнього подиху! Всупереч усьому вона приймала складні рішення, часом здійснювала необачні вчинки, а потім гірко каялася. Але в помилках своїх нікому не зізнавалася і вдавала, що в житті її все йде якнайкраще.

Учитель. Творчість письменниці кількома мовами і її роль у багатьох культурах — дуже цікавий феномен.

Утім, не менш цікавий феномен — її життя і загадкова натура. Цю натуру намагалися збагнути її знамениті шанувальники і просто сучасники. Іван Тургенєв і Микола Добролюбов порівнювали її з Гаррієт Бічер-Стоу, Тарас Шевченко й Олександр Герцен — із Жорж Санд. На таке порівняння наштовхувала її краса, її стиль життя, зневага до умовностей. Як і Жорж Санд, вона захоплювала багатьох українських та російських літераторів свого часу і навіть грала фатальну роль у їхньому житті, роками жила в атмосфері слави, скандалів, чуток і пліток, бентежачи своє літературне середовище.

У 1906 році Марко Вовчок переїхала на Північний Кавказ й оселилася у передмісті Нальчика. Тут минули останні місяці життя письменниці. Як вона того бажала, поховали її в садибі, під гіллястою розлогою грушею, де так любила працювати й відпочивати. "Зламалася велика сила... Закотилася ясна зоря нашого письменства..." — так шанобливо відгукнувся на смерть Марка Вовчка Іван Франко.

У далекій Кабардино-Балкарії доля залишила її неспокійне, віддане людям серце. Пам'ятник на могилі — то задумливий образ українки, яка крізь сніги, дощі чи весняні грози немов іде до нащадків.

У кінці свого життєвого шляху Марко Вовчок записала у щоденнику: "Я прожила весь свій вік, йдучи по одній дорозі і не звертаючи убік. У мене могли бути помилки і слабкості, як у більшості людей, але в головному я ніколи не заплямувала себе відступництвом". Вона завжди залишалася тим "кротким пророком", про якого з такою любов'ю сказав великий Кобзар у проникливій елегії "Марку Вовчку. На пам'ять. 24 січня 1859 року".

Учень

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало;
І виблагав. Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій!
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите
Убоге серце, неукрите,
Голоднеє. І оживу,
І думу вольную на волю
Із домовини воззову.
І думу вольную... О доле!
Пророче наш! Моя ти доне!
Твоєю думу назову.

IV. Домашнє завдання. Опрацювати статтю підручника про життєвий та творчий шлях Марка Вовчка і написати статтю в шкільну літературну газету "Марко Вовчок — ясна зоря нашого письменства" (І. Франко), прочитати оповідання "Козачка".

Література

1. Брандіс Є. П. Марко Вовчок. К., 1975.
2. Марко Вовчок. Твори: У 2 т. К., 1983.
3. Тургенев И. С. Поли. собр. соч. и писем: В 28 т. Письма. М.; Л., 1961.